

Prymas Stefan Wyszyński i Episkopat Polski, red. R. Łatka, D. Zamiatała, Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, Warszawa 2023, ss. 350

Problematyka Kościoła katolickiego w Polsce aktualna jest na przestrzeni całych jego dziejów. To przecież znak chrztu Mieszka I i jego książęcego dworu oraz dalsza ekspansja ewangelizacji sprawiły, iż Orędzie przenikało do wszystkich sfer życia indywidualnego i społecznego. Z różnym natężeniem, ale przez wiele wieków, był to znaczący element cywilizacyjnych i kulturowych dziejów Polski. W tym miejscu to tylko stwierdzenie bezspornego faktu, a nie jego ocena czy jakiegokolwiek wartościowanie, i to niezależnie od kryteriów czy przesłanek badawczych.

Trzeba jednak zauważyć, iż poszczególne epoki czy okresy dziejowe mają swoje wyróżniki oraz specyfikę, zwłaszcza personalną i faktograficzną. Oczywiście, nieuniknione jest zawsze dostrzeganie bogactwa elementów hermeneutycznych i praktycznie czysto relacyjnych, ale jednocześnie bardzo wielopłaszczyznowych.

Prezentowana książka, jak to podkreśla sam tytuł, zestawia ze sobą dwie szczególnie ważne personalne rzeczywistości kościelne: prymasa i episkopat Polski. Poprzez spójnik „i” zostaje nadany niemal całemu zbiorowi wielowątkowy i zarazem dynamiczny charakter narracyjny.

Opracowanie otwiera spis treści (s. 5-6) oraz wstęp (s. 7-10), który jest przedstawieniem poszczególnych tekstów autorskich. Z kolei dalej znajduje się 13 tekstów, których tematykę w stopniu wystarczającym przybliżają tytuły poszczególnych artykułów. Zatem warto je przytoczyć wraz z podaniem nazwisk autorów: 1. Jerzy Pietrzak *Episkopat Polski i nominacja nowego prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego* (s. 11-31); 2. Jan Kopiec *Troska prymasa Stefana Wyszyńskiego o nowych biskupów w Polsce* (s. 32-51); 3. Rafał Łatka *Prymas Stefan Wyszyński jako przewodniczący episkopatu Polski (1948-1981). Próba całościowego spojrzenia* (s. 52-74); 4. Ryszard Gryz *Nadzwyczajna Komisja Episkopatu do spraw Budownictwa Kościołów w czasach prymasa Stefana Wyszyńskiego (1972-1981)* (s. 75-101); 5. Józef Szymański *Prymas Stefan Wyszyński a duszpasterstwo emigracyjne* (s. 102-124).

I dalsze przedłożenia odnoszące się do różnych biskupów: 6. Dominik Zamiatała *Relacje prymasa Stefana Wyszyńskiego z ordynariuszami wrocławskimi w latach 1949-1974* (s. 125-144); 7. Józef Marecki *Relacje prymasa Stefana Wyszyńskiego z krakowskim metropolitą Karolem Wojtyłą* (s. 145-168); 8. Elżbieta Wojcieszek *Relacje prymasa Stefana Wyszyńskiego arcybiskupami i biskupami poznańskimi* (s. 169-198); 9. Mariusz Leszczyński *Stefan Wyszyński a biskupi lubelscy (1947-1981)* (s. 199-218); 10. Adam Dziurok *Relacje prymasa Stefana Wyszyńskiego z biskupami śląskimi* (s. 219-243); 11. Antoni Poniński *Prymas Wyszyński a pierwsi powojenni ordynariusze diecezji wrocławskiej* (s. 244-283); 12. Paweł Kostrzewski *Więź prymasa Stefana Wyszyńskiego z diecezją częstochowską (1948-1981)* (s. 284-321). W trzynastym tekście opublikowano materiał przygotowany przez Jerzego Pietrzaka oraz Grzegorza Sokołowskiego pt. *Prymas Polski Stefan Wyszyński o swoim następcy. Ostatni list do papieża Jana Pawła II z 10 maja 1981 r.* (s. 322-333). Całość zbioru zamyka obszerny wykaz skrótów (s. 335-337) i indeks osobowy (s. 339-350).

Wydaje się, że nawet tak schematyczne przedstawienie treści prezentowanego zbioru w pełni pozwala na wstępne rozeznanie w poruszanej problematyce. Trudno bowiem omawiać, w sposób szczegółowy, poszczególne artykuły. Tutaj konieczne jest, stosownie do osobistych zainteresowań, sięgnięcie do konkretnego tekstu.

Nie ulega wątpliwości, iż proponowane analizy badawcze w pełni potwierdzają stwierdzenie zawarte we wstępie: „W ciągu ostatnich lat zauważa się zdecydowane zwiększenie zainteresowania postacią błogosławionego kardynała Stefana Wyszyńskiego zarówno w sferze publicystycznej, jak i w badaniach naukowych” (s. 7). Książka ta jest jeszcze jednym interesującym dowodem tych studiów naukowo-badawczych. Warto zaznaczyć, że autorzy reprezentują różne środowiska uniwersyteckie czy naukowe: uniwersytety we Wrocławiu, Opolu, Warszawie (UKSW), Kielcach, Krakowie (UPJPII), Lublinie (KUL), Akademii Pomorską w Słupsku, Instytut Pamięci Narodowej (Poznań), Włocławek, Wyższy Instytut Teologiczny w Częstochowie, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu. Poszczególne autorzy są znani z licznych wcześniejszych publikacji związanych z tematyką poruszaną w proponowanych artykułach. Wszystkie materiały zostały więc przygotowane „przez znawców historii Kościoła katolickiego w XX w.” (s. 8). Zatem dobrze, że na zakończenie każdego opublikowanego tekstu podano krótki biogram naukowy każdego z autorów.

Wydaje się, że oczekiwany jest kolejny tom podobnego opracowania odnoszącego się do następnych diecezji czy regionów struktur kościelnych.

Interesujące byłyby uwagi o relacjach z diecezją przemyską obrządku łacińskiego, chodzi zwłaszcza o bp. Ignacego Tokarczuka, natomiast z łódzką w kontekście bp. Michała Klepacza, a odnośnie do Ziem Zachodnich i Północnych – z duchowieństwem z Gorzowa Wielkopolskiego, Warmii i Gdańska. Ważne byłyby informacje o administraturach na Wschodzie. Mając tak szeroki zbiór, byłoby łatwiej analizować wiele decyzji i postaw prymasa Stefana Wyszyńskiego. Zawsze bowiem widział on cały Kościół w Polsce, mimo że był tak zróżnicowany pod kątem powojennych rzeczywistości politycznych i kościelnych. Chodzi tutaj zwłaszcza o zaniechania pewnych decyzji Stolicy Apostolskiej czy wprost braki, które wynikały z przyczyn koniunkturalnych i asekuracyjnych, zwłaszcza wobec Kościoła katolickiego w Niemczech, a na co kard. Stefan Wyszyński reagował w sposób bardzo mocny zarówno w sensie eklezjalnym i ewangelizacyjnym, jak i szeroko pojętej odpowiedzialności pasterskiej.

Tekst Józef Marecki o relacjach między kard. Stefanem Wyszyńskim a kard. Karolem Wojtyłą jest dość ułożonym obrazem. W zasadzie autor korzysta obficie z materiałów wytworzonych przez ograna bezpieczeństwa różnych szczebli i poziomów operacyjnych. Wydaje się nawet, że to właśnie one nadają główny ton proponowanej relacji, którą kreśli krakowski uczony. Czyni to także w konfrontacji z innymi relacjami, zwłaszcza publikowanymi w różnych opracowaniach. Nadaje to specyficzny charakter całemu artykułowi. Czy to jest obraz prawdziwy i pełny?

Całość aparatu naukowego pokazuje, że ks. prof. dr hab. J. Marecki niemal zupełnie nie korzysta z zachowanych materiałów wytworzonych przez obu kardynałów, a w tym m.in. z *Pro memoria* prymasa Wyszyńskiego (maszynopisy czy rękopisy). Należy pamiętać, że zachowały się także interesujące materiały archiwalne metropolity krakowskiego. Te zaś wskazują m.in. na pewne różnice opinii odnośnie do postrzegania przyszłości zlikwidowanego przez władze państwowe Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (s. 151, 162). Co prawda kard. Wyszyński, np. w swoich publicznych wystąpieniach w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, wielokrotnie wypowiadał się w tej materii bardzo pozytywnie. Można to odnaleźć m.in. w zbiorze opublikowanym przez Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego: kard. Stefan Wyszyński, Prymas Polski, *Veritatem facientes in caritate. Przemówienia w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie* pod redakcją Andrzeja F. Dziuby (Warszawa 2006).

Ostatni materiał autorstwa J. Pietrzaka i G. Sokołowskiego zawiera jako Dokument nr 1 *List kard. Stefana Wyszyńskiego do papieża Jana Pawła II* z 10 maja 1981 roku (s. 326-331). Jest to tekst przepisany na komputerze

z zachowanego rękopisu. Trzeba zaznaczyć, że autorzy nie znają ostatecznej wersji podpisanej przez prymasa i przekazanej kard. Stanisławowi Dziwiszowi dla papieża Jana Pawła II. *De facto* Sekretariat Stanu nie jest gotów obecnie udostępnić tego tekstu, tłumacząc się bliżej nieokreślonymi technicznymi kłopotami wewnętrznymi. Zatem otwarta pozostaje kwestia ostatecznej wersji przywoływanego dokumentu, która dotarła do rąk papieża. Można jednak z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, iż nie miały tam miejsca żadne istotne poprawki czy zmiany, które mogły być nadesłane po przepisaniu rękopisu przez panią Krystynę Szajer – mam m.in. na względzie okoliczności jego zredagowania.

Sama dokładność edycji rękopisu może budzić drobne wątpliwości. Wskazanie na tajemnicę może także oznaczać „Sub secreto S.P.”. W „jak zachęty” pominięto łącznik „i”. Między nazwiskiem Andreis a imieniem Marcella nie ma „i” lecz ukośna kreska. W rękopisie w miejscu zapisanym jako „obecnie” jest słowo „dziś”. W tym samym zdaniu występuje tylko skrót „Metrop.”.

Interesujące są uwagi ks. prof. Józefa Szymańskiego poczynione wokół problematyki duszpasterstwa emigracyjnego. Nakreślony obraz pokazuje, jak nieskoordynowane były decyzje i działania Stolicy Apostolskiej. Polacy żyjący poza granicami kraju mogli o tym bardzo boleśnie się przekonać. Widać, iż ówczesne siły polityczne, te emigracyjne oraz krajowe, starały się te sytuacje wykorzystać dla swoich doraźnych celów politycznych. Nie można wreszcie pominąć i ambicji poszczególnych duchownych, począwszy od obu hierarchów po poszczególnych księży. Ważnym elementem jest także posługa wobec cywilnej ludności oraz zdemobilizowanych żołnierzy armii gen. Władysława Andersa, zwłaszcza na terenie Wielkiej Brytanii (m.in. tzw. jurysdykcji). Wydaje się jednak, że obraz ten jest dość płaski, a rzeczywistość była jeszcze bardziej skomplikowana, chociażby pod względem organizacji poszczególnych lokalnych struktur kościelnych, np. Niemcy (m.in. strefy okupacyjne) czy Wielka Brytania.

W znacznym stopniu słuszna jest zatem uwaga ze Wstępu, którego – jak informuje zamieszczony na okładce jego fragment – autorem jest Rafał Łatka: „Niniejsza publikacja uzupełnia lukę badawczą, jaką są relacje prymasa z episkopatem Polski. Wspomniany problem potraktowano dość szeroko, obrazując zarówno rolę kard. Wyszyńskiego w tym gremium, jak i jego relacje z poszczególnymi biskupami. [...] Tom nie wyczerpuje całości problematyki, lecz stanowi zachętę do dalszych studiów nad tą tematyką, a docelowo nad jedną naukową biografią prymasa” (s. 8). To zamierzenie jest ze wszech miar słuszne i oczekiwane. Wydaje się jednak, że obecny stan badań

nie pozwala jeszcze na takie monumentalne przedsięwzięcie. Proponowany tutaj materiał może być jakimś ważnym elementem, choć dość jednostronnym, zwłaszcza z uwagi na bazę źródłową i bibliograficzną.

Prymas Stefan Wyszyński i Episkopat Polski to cenne opracowanie zbiorowe publikowane w serii wydawniczej „Biskupi w realiach komunistycznego państwa”, ukazującej się pod redakcją naukową dr. hab. Rafała Łatki. Seria ta należy do „Centralnego projektu badawczego IPN-u «Władze komunistyczne wobec kościołów i związków wyznaniowych w Polsce 1944-1989»”. To jest znaczący zbiór zróżnicowanych publikacji, nie mniej te elementy pozwalają na coraz pełniejsze układanie widocznego obrazu szerokiej mozaiki. Należy badania te kontynuować, mając na względzie m.in. konieczność rozeznania trudnych powojennych dziejów Polski. Do tego ma prawo tak historii, jak i teraźniejszość, a zwłaszcza przyszłość, także w szerokim kontekście europejskim.

bp Andrzej F. Dziuba